

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بسمه تعالی

تاییدیه اعضای هیات داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان

خانم / آقای پایان نامه واحدی خود را با عنوان: ارائه کردند.

در تاریخ اعضای هیات داوران نسخه نهایی این پایان نامه را از نظر فرم و محتوا تایید کرده است و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه ارشد پیشنهاد می‌کنند.

امضاء	رتبه علمی	نام و نام خانوادگی	اعضای هیات داوران
	استاد	سید محمد آقاچاقچیان	۱- استاد راهنمای
	دانشیار	حسین ابراهیمیان	۲- استاد مشاور
	استادیار	دکتر حسن رحمانیان	۳- استاد ناظر
	استاد	سید ابوالفضل نصیری	۴- استاد ناظر
	استاد	سید ابوالفضل نصیری	۵- نماینده شورای تحصیلات تکمیلی

آیین نامه چاپ پایان نامه (رساله) های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان نامه (رساله) های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیتهای علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می شوند:

ماده ۱: در صورت اقدام به چاپ پایان نامه (رساله) ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲: در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه) عبارت ذیل را چاپ کند:

«کتاب حاضر، حاصل پایان نامه کارشناسی ارشد/ رساله دکتری نگارنده در رشته تاریخ است که در سال ۱۳۹۰ در دانشکده علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم/جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری، مشاوره سرکار خانم/جناب آقای دکتر حسین آبادیان از آن دفاع شده است.»

ماده ۳: به منظور جبران بخشی از هزینه های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴: در صورت عدم رعایت ماده ۲، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵: دانشجو تعهد و قبول می کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶: اینجانب پروین حیدری دانشجوی رشته تاریخ مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می شوم.

نام و نام خانوادگی: پروین حیدری

تاریخ و امضا
۹۰/۲/۱۱

آیین‌نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس

مقدمه: با عنایت به سیاست‌های پژوهشی و فناوری دانشگاه در راستای تحقق عدالت و کرامت انسانها که لازمه شکوفایی علمی و فنی است و رعایت حقوق مادی و معنوی دانشگاه و پژوهشگران، لازم است اعضای هیأت علمی، دانشجویان، دانش‌آموختگان و دیگر همکاران طرح، در مورد نتایج پژوهش‌های علمی که تحت عناوین پایان‌نامه، رساله و طرح‌های تحقیقاتی با هماهنگی دانشگاه انجام شده است، موارد زیر را رعایت نمایند:

ماده ۱- حق نشر و تکثیر پایان‌نامه/ رساله و درآمدهای حاصل از آنها متعلق به دانشگاه می باشد ولی حقوق معنوی پدید آورندگان محفوظ خواهد بود.

ماده ۲- انتشار مقاله یا مقالات مستخرج از پایان‌نامه/ رساله به صورت چاپ در نشریات علمی و یا ارائه در مجامع علمی باید به نام دانشگاه بوده و با تایید استاد راهنمای اصلی، یکی از اساتید راهنما، مشاور و یا دانشجو مسئول مکاتبات مقاله باشد. ولی مسئولیت علمی مقاله مستخرج از پایان‌نامه و رساله به عهده اساتید راهنما و دانشجو می باشد.

تبصره: در مقالاتی که پس از دانش‌آموختگی بصورت ترکیبی از اطلاعات جدید و نتایج حاصل از پایان‌نامه/ رساله نیز منتشر می‌شود نیز باید نام دانشگاه درج شود.

ماده ۳- انتشار کتاب، نرم افزار و یا آثار ویژه (اثر هنری مانند فیلم، عکس، نقاشی و نمایشنامه) حاصل از نتایج پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی کلیه واحدهای دانشگاه اعم از دانشکده ها، مراکز تحقیقاتی، پژوهشکده ها، پارک علم و فناوری و دیگر واحدها باید با مجوز کتبی صادره از معاونت پژوهشی دانشگاه و براساس آئین نامه های مصوب انجام شود.

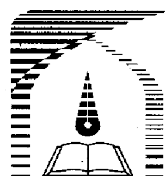
ماده ۴- ثبت اختراع و تدوین دانش فنی و یا ارائه یافته ها در جشنواره‌های ملی، منطقه‌ای و بین‌المللی که حاصل نتایج مستخرج از پایان‌نامه/ رساله و تمامی طرح‌های تحقیقاتی دانشگاه باید با هماهنگی استاد راهنما یا مجری طرح از طریق معاونت پژوهشی دانشگاه انجام گیرد.

ماده ۵- این آیین‌نامه در ۵ ماده و یک تبصره در تاریخ ۸/۴/۸۷ در شورای پژوهشی و در تاریخ ۲۳/۴/۸۷ در هیأت رئیسه دانشگاه به تایید رسید و در جلسه مورخ ۱۵/۷/۸۷ شورای دانشگاه به تصویب رسیده و از تاریخ تصویب در شورای دانشگاه لازم‌الاجرا است.

«اینجانب..... دانشجوی رشته..... در روز..... ورودی سال تحصیلی.....
مقطع..... دانشکده..... متعهد می شوم کلیه نکات مندرج در آئین نامه حق مالکیت مادی و معنوی در مورد نتایج پژوهش‌های علمی دانشگاه تربیت مدرس را در انتشار یافته های علمی مستخرج از پایان نامه / رساله تحصیلی خود رعایت نمایم. در صورت تخلف از مفاد آئین نامه فوق الاشعار به دانشگاه وکالت و نمایندگی می دهم که از طرف اینجانب نسبت به لغو امتیاز اختراع بنام بنده و یا هر گونه امتیاز دیگر و تغییر آن به نام دانشگاه اقدام نماید. ضمناً نسبت به جبران فوری ضرر و زیان حاصله بر اساس برآورد دانشگاه اقدام خواهم نمود و بدینوسیله حق هر گونه اعتراض را از خود سلب نمودم»

امضا:

تاریخ: ۹۴/۳/۲۵

دانشگاه تربیت مدرس

دانشکده علوم انسانی

گروه تاریخ

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد تاریخ - ایران دوره اسلامی

ترورهای سیاسی دوره سلطنت رضاشاه

پروین حیدری

استاد راهنما

دکترسید هاشم آقاجری

استاد مشاور

دکتر حسین آبادیان

بهمن ماه ۱۳۹۰

تقدیر و تشکر

در اینجا بر خود لازم میدانم تا از راهنمایی‌های ارزنده و مساعدت‌های اساتید بزرگوار جناب آقای دکتر سید هاشم آقاجری و جناب آقای دکتر حسین آبادیان که راهنمایی و مشاوره این پژوهش را بر عهده داشتند تشکر و قدردانی نمایم.

چکیده

ایجاد رعب و وحشت از سوی حکومت، از ویژگی های بارز دوره سردار سپهی است. با توجه به این مسأله که ابزار ترور یکی از ابزارهای کاربردی در دست صاحبان قدرت است و هر روز هم این موج گسترش فزاینده ای دارد در این پژوهش سعی شده که نتایج ترور افراد در ایران آن دوره و تأثیری که در سقوط حکومت پهلوی اول داشته است مورد بررسی قرار گیرد. در ابتدا سعی شده تا با ارائه کلیتی از اوضاع سیاسی ایران از آغاز قدرت گیری تا سقوط رضاشاه توسط متفقین و سپس ارائه تعاریفی از کلمه ترور مقدمه ای ایجاد شود برای بحث اصلی که همان مسأله ترورهای سیاسی در این برهه از تاریخ معاصر ایران است.

گروه ها و افرادی که در این دوره به نحوی ترور شده اند را می توان در سه دسته تقسیم بندی کرد: روزنامه نگاران، شاعران و روشنفکران و کلا قلم به داستان را می توان در یک دسته قرار داد، تقریباً اولین تصفیه ها برای حذف مخالفین از میان روزنامه نگاران، شاعران و روشنفکران بوده است. عده ای را نیز سران ایلات و عشایر شامل می شدند که بنا به مصالح حکومتی و برنامه های بلند مدت رضاخان و برخی تحریکاتی که خود در منطقه داشتند مشمول سیاست تصفیه مخالفین قرار گرفتند و هر یک به نحوی از انحاء از میان برداشته شدند. عده ای از افراد ترور شده نیز از نظامیانی بودند که عده ای از آنها از ارکان اصلی پایه گذاری رژیم پهلوی و در ابتدا از حامیان سردار سپه بودند که به مرور زمان مورد غضب وی قرار گرفتند و نه تنها از صحنه سیاسی بلکه از صحنه گیتی نیز حذف شدند. فصول این پژوهش هم بر همین اساس قرار گرفته است. در نهایت و با بررسی این ترورها و نقشی که این افراد در صحنه سیاسی ایران ایفا می کردند متوجه می شویم که این سیاست شاید در کوتاه مدت باعث مهار کشور و اعمال نفوذ مطلقه شخص رضاشاه شد ولی در بلند مدت و با حذف یاران و حامیان دیرین و دیگر مخالفین باعث تنهایی وی شد و نوعی بیزاری در میان عموم نسبت به شخص شاه ایجاد شد که کنار گذاشته شدنش از صحنه سیاسی ایران را آسان تر کرد.

واژگان کلیدی: رضاشاه، ترور، روشنفکران، شاعران، روزنامه نگاران، سران عشایر، نظامیان.

فهرست

مقدمه و کلیات ۱

- تعریف مسأله..... ۲
- اهداف تحقیق..... ۲
- سوالات تحقیق..... ۳
- فرضیه ها..... ۳
- مواد و روش انجام تحقیق..... ۴
- جنبه جدید بودن و نوآوری..... ۴
- معرفی و نقد منابع..... ۵
- الف) اسناد و مدارک..... ۶
- ب) منابع تاریخی (تاریخنگاری)..... ۶
- ج) مطبوعات و جراید..... ۸
- د) خاطرات..... ۹
- ه) متون و منابع ادبی..... ۹

فصل اول ۱۰

تمهیدات نظری و تاریخی ۱۰

- ۱-۱- تعریف ترور..... ۱۱
- ۲-۱- ویژگی های ترور..... ۱۳
- ۳-۱- علل دوام ترور در جوامع..... ۱۴
- ۴-۱- انواع ترور..... ۱۵
- ۵-۱- پیشینه ترور در ایران..... ۱۷
- ۶-۱- آشنایی ایرانیان با ترور مدرن..... ۱۹
- ۷-۱- ترور در زمان سردار سپه..... ۲۵

فصل دوم ۲۷

مقدمه ای بر اوضاع سیاسی در دوره پهلوی اول ۲۷

- ۱-۲- کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹..... ۲۸
- ۲-۲- اوضاع سیاسی ایران در این دوره..... ۳۴
- ۱-۲-۲- دوره اول : دوره وزارت جنگ..... ۳۴

- ۲-۲-۲- دوره دوم: دوره رئیس‌الوزرای ۳۶
- ۲-۲-۳- دوره سوم: سلطنت رضاشاه ۴۲
- ۲-۳- مخالفان در دوره رضاشاه ۵۰
- ۲-۴- اقتدار مطلقه رضاخان ۵۳

فصل سوم ۵۵

روزنامه نگاران، شاعران و روشنفکران ۵۵

- ۱-۳- مطبوعات از کودتای ۱۲۹۹ تا شهریور ۱۳۲۰ ۵۶
- ۱-۱-۳- دوره وزارت جنگ ۵۶
- ۲-۱-۳- دوره نخست وزیری ۶۲
- ۳-۱-۳- دوره سلطنت ۶۵
- ۲-۳- میرزاده عشقی ۶۶
- ۵-۳- تقی ارانی ۸۴

فصل چهارم ۹۰

سران ایلات و عشایر ۹۰

- ۱-۴- مقدمه ای بر وضعیت عشایر در این دوره ۹۰
- ۲-۴- سردار معزز بجنوردی ۹۷
- ۳-۴- اقبال السلطنه ماکویی ۱۰۱
- ۴-۴- علی مردان خان بختیاری ۱۱۱
- ۴-۴-۱- علل شکست قیام ۱۱۳
- ۵-۴- دوست محمد خان بلوچ ۱۱۴
- ۶-۴- قتل جعفر خان شکاک و قیام اسماعیل آقا سمیتقو ۱۱۶
- ۴-۶-۱- شکل گیری قیام ۱۱۹
- ۴-۷- صولت الدوله قشقایی ۱۲۱
- ۴-۸- جعفرقلی سردار بختیاری اسعد ۱۲۳
- ۴-۹- شیخ خزعل ۱۲۷

فصل پنجم ۱۳۳

سیاستمداران و نظامیان ۱۳۳

- ۱-۵- مقدمه ۱۳۴
- ۵-۲- سیاستمداران ۱۳۵
- ۵-۲- ۱- مازور اجیری ۱۳۵

- ۱۳۹..... ۲-۲-۵ عبدالحسین دینا.....
- ۱۴۴..... ۳-۲-۵ سیدحسن مدرس.....
- ۱۵۲..... ۴-۲-۵ ساموئل حیم.....
- ۱۵۳..... ۵-۲-۵ عبدالحسین تیمورتاش.....
- ۱۶۶..... ۶-۲-۵ محمودولی خان اسدی.....
- ۱۷۴..... ۷-۲-۵ علی اکبر داور.....
- ۱۷۹..... ۸-۲-۵ نصرت الدوله فیروز.....
- ۱۸۵..... ۹-۲-۵ حاج اسماعیل عراقی.....
- ۱۸۷..... ۱۰-۲-۵ ارباب کیخسرو شاهرخ.....
- ۱۸۹..... ۳-۵ نظامیان.....
- ۱۸۹..... ۱-۳-۵ سرهنگ محمد خان پولادین.....
- ۱۹۲..... ۲-۳-۵ سپهبد عبدالله امیرظهماسی.....
- ۱۹۵..... ۳-۳-۵ سرتیپ حسنعلی هوشمند.....
- ۱۹۷..... ۴-۳-۵ محسن جهانسوزی.....

۲۰۰..... نتیجه گیری

۲۰۴..... منابع

مقدمه و کلیات

تعریف مساله، اهداف، و سوالات تحقیق

تعریف مساله

رضا شاه در سال ۱۲۹۹ ه.ش بوسیله کودتا قدرت گرفت و بعد از این تاریخ پله پله مراحل ترقی را طی کرد، ابتدا لقب سردار سپه را کسب کرد بعد رئیس الوزرا شد و با فراهم شدن زمینه های سقوط سلطنت خاندان قاجار پایه گذار سلطنت خاندان پهلوی شد، با تلاش بسیار سلطنت را از خاندان قاجار به خاندان پهلوی منتقل کرد. از سال ۱۳۰۴ تا ۱۳۲۰ ه.ش که رضا شاه توسط متفقین به زیر کشیده شد ایران شاهد اتفاقات زیادی بوده بود، از جمله ویژگی های این دوره ترور مخالفان در سطح بسیار گسترده است، ترور در تاریخ سیاسی ایران اتفاق نویی نیست ولی تا قبل از دوره رضاشاه ترور ها توسط گروه ها و احزاب تندروی مخالف حکومت انجام میشد و افرادی که ترور می شدند از وابستگان به دربار بودند ولی در این دوره ما شاهد کشتار مخالفان توسط حکومت هستیم که این مساله جای تامل است.

از جمله افراد سرشناسی که به نحوی از انحاء توسط رژیم رضاشاهی از میان برداشته شدند میرزاده عشقی مدیر مسئول روزنامه فکاهی قرن بیستم است که اعتراضات خود را به صورت طنز در این نشریه منتشر میکرد، همچنین فرخی یزدی شاعر آزادی خواهی که با اشعار آزادی خواهانه سعی در تنویر اذهان عموم داشت. تیمور تاش، وزیر دربار هم که در ابتدا با رضاشاه همراه بود در میانه راه مورد سوء ظن او قرار گرفت و از میان برداشته شد، فیروز میرزا نصرت الدوله پسر عبدالحسین میرزا فرمانفرما هم به جرم ارتشا دستگیر و در زندان خفه شد. از این گونه تصفیه های خونین در دوره رضا شاه بارها روی داده است که در این پژوهش به بررسی این قتل های سیاسی پرداخته خواهد شد.

اهداف تحقیق

در این پژوهش افرادی که به هر طریقی توسط حکومت رضاشاهی از میان برداشته شده اند مورد توجه قرار خواهند گرفت و هدف، جریان، انعکاس و آثار و نتایج این تصفیه ها بررسی خواهد شد.

سوالات تحقیق

۱. ترورها در دوره رضاشاه به چند طریق انجام میشد و معمولاً شامل چه گروه‌هایی می‌شد؟
۲. علل و عوامل موثر در این ترورها چه بوده است و با چه هدفی انجام می‌شد؟
۳. آثار و نتایج این ترورها چه بوده است؟

فرضیه‌ها

۱. ترورها در این دوره به طرق مختلف انجام میشد، یکی از روش‌های معمول این بود که فرد را دستگیر می‌کردند و به زندان منتقل می‌کردند و بعد از تحمل شکنجه‌های طولانی و طاقت‌فرسا او را یا خفه می‌کردند یا توسط پزشکانی که در محل حضور داشتند وی را از بین می‌بردند، نام پزشکی به نام دکتر احمدی برای هر کسی که در آن دوره راهش به زندان‌های رضا شاهی می‌رسید آشنا بود. گاهی هم پیش می‌آمد که افراد را بدون انتقال به زندان و در محل کار یا زندگی او مورد اصابت گلوله قرار می‌دادند. این ترورها هم در میان نخبگان سیاسی (صاحبان مناصب حکومتی، نمایندگان مجلس، وابستگان احزاب مخالف و ...) و هم روشنفکران و هم در سطح توده ناراضی مردم انجام می‌شد.

۲. ترورهای انجام شده در این دوره با هدف حذف مخالفان از صحنه و نشان دادن اقتدار دستگاه حاکمه به دیگر مخالفان انجام می‌شد. مخالفت‌های انجام شده توسط کشته شدگان و تاثیر صحبت‌های اینها بر روی عوام انگیزه اصلی برای از میان برداشتنشان بوده است.

۳. این ترورها با این که شاید در کوتاه مدت باعث تثبیت قدرت رضاشاه شد ولی در بلند مدت زمینه تضعیف حکومت او را فراهم کرد و باعث نارضایتی عموم گردید و مردم را از حکومت بیزار کرد طوری که عوام، آنقدر که از رفتن رضاشاه خرسند شدند از اشغال نظامی کشور توسط بیگانگان ابراز نارضایتی نکردند.

مواد و روش انجام تحقیق

روش گردآوری اطلاعات، کتابخانه ای و بر اساس منابع اصلی اعم از اسناد، نشریات، خاطرات، و... و روش تحلیل داده ها، توصیفی تاریخی و مقایسه ای است. در این روش تحقیق، ابتدا با انتخاب موضوع و تهیه طرح و پلان کلی تحقیق به شناسایی منابع مورد نیاز می پردازیم، سپس با نقد و بررسی کتب و مدارک و اسناد، منابع معتبر مورد نیاز را شناسایی و مواد و اطلاعاتی لازم را از آنها استخراج می نماییم. در مرحله بعد به گزینش، نقد و بررسی محتوای مطالب جمع آوری شده پرداخته و سپس با توجه به طرح اصلی پژوهش آنها را مورد استفاده قرار می دهیم. در پایان ما پس از تنظیم مطالب بر اساس پلان اصلی، نگارش تحقیق را شروع می کنیم.

جنبه جدید بودن و نوآوری

علیرغم پژوهش های متعدد انجام شده در رابطه با دوره پهلوی اول، موضوع ترورهای سیاسی در این دوره به صورت مستقل مورد مطالعه قرار نگرفته است. البته کتاب هایی به صورت کلی به این مبحث پرداخته اند ولی بیشتر به صورت ژورنالیستی و گذراست.

درباره شخصیت های مورد بحث در این پایان نامه کتابهایی به رشته تحریر درآمده است که از حیث کیفیت محتوا دارای درجاتی هستند. از جمله این کتابها، کتاب میرزاده عشقی نوشته محمد قائد است که در این کتاب نویسنده به شرح حال عشقی از ابتدا تا به زمان مرگش می پردازد. همچنین دیوان اشعار عشقی مبین دلایل مخالفت رژیم با اوست که نهایتاً هم منجر به قتل عشقی می شود.

کتابهایی درمورد زندگی برخی از شخصیت های مورد بحث نگاشته شده است که در این کتاب ها درباره نحوه مرگ آنها هم به تفصیل و اجمال صحبت شده است که در این پژوهش از آنها نیز استفاده شده است و بی شک برای پی بردن به نحوه قتل این افراد نمی توان خود را بی نیاز از این منابع دانست. کتاب هایی نظیر:

شیخ خزعل و پادشاهی رضاخان، سر پرسی لورین، ترجمه محمد رفیع آبادی، تهران، فلسفه، ۱۳۶۳.

آراء اندیشه ها و فلسفه سیاسی مدرس، محمد ترکمان، نشر هزاران، تهران، ۱۳۷۴.
مصطفی، برگی از تاریخ معاصر، سرداران گمنام، شرح زندگی و مبارزات ابراهیم خان ضرغام السلطنه و علی
مردان خان چهارلنگ، علیزاده گل سفیدی، سروچمان، اصفهان، ۱۳۸۶.
و...

معرفی و نقد منابع

از آنجا که حوزه پژوهش در دست تحقیق نسبتاً زیاد است، طبعاً منابع مورد استفاده در آن نیز فراوان می باشد ولی میزان اعتبار و اعتماد به یک اندازه نیست، چون می توان گفت بسیاری از منابع تحت تأثیر شرایط سیاسی و اجتماعی آن دوره و دوران بعد نوشته شده است. اگرچه با رعایت نکات دقیق روش تحقیق از مطالب این منابع هم می توان استفاده کرد اما جهت گیری سیاسی آنها نیز بی تأثیر نیست پس لازم است محقق و پژوهشگر در استفاده از این منابع دیده انتقادی داشته باشد. برای نقد و بررسی این منابع می توان آنها را تحت سه عنوان تقسیم نمود:

الف) اسناد و مدارک

ب) منابع تاریخی (تاریخننگاری)

ج) مطبوعات و جراید

د) خاطرات

ه) متون و منابع ادبی

به علت فراوانی و تنوع منابع، نقد و معرفی این آثار در اینجا مقدور نیست، بنابراین بدین منظور تعداد معدودی از این آثار را در ذیل به چند دسته تقسیم می کنیم:

الف) اسناد و مدارک

با وجودی که اندک زمانی است که در بررسی های تاریخی، اسناد و مدارک تاریخی اهمیت کاربردی یافته ولی به دلیل بالا بودن درجه اطمینان و اعتبار به سرعت مورد توجه پژوهشگران تاریخ، بویژه تاریخ معاصر قرار گرفته است. مؤسسات و مراکز متعددی بویژه در تهران اقدام به جمع آوری، طبقه بندی و نگهداری این اسناد و مدارک می کنند، که با مراجعه به این مرکز می توان به آنها دسترسی پیدا کرد. از جمله مهمترین مؤسسات و مراکز نگهداری اسناد عبارتند از: سازمان اسناد ملی ایران، مرکز اسناد ریاست جمهوری، مرکز اسناد مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی و مرکز اسناد کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

اسنادی که در این پژوهش مورد استفاده قرار گرفته اند شامل چند کتاب سند است که برخی از اینها از این قرارند:

دولتهای ایران از میرزا نصرالله خان مشیرالدوله تا میرحسین موسوی، زیر نظر شورای علمی یعقوب آژند و ...، تهران، وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۷۸.

اسماعیل رائین، واقعه گوهرشاد به روایت دیگر، واقعه گوهرشاد به روایت دیگر (از مجموعه اسناد چاپ نشده اسماعیل رائین)، به کوشش سیما رائین، تهران، نشر رائین، ۱۳۷۹.

صعود و سقوط تیمورتاش (به حکایت اسناد محرمانه وزارت خارجه انگلیس)، به کوشش دکتر جواد شیخ الاسلامی، چ ۱، تهران، توس، ۱۳۷۹.

ب) منابع تاریخی (تاریخننگاری)

تاریخ بیست ساله ایران

این کتاب با ارزش در هشت جلد توسط «حسین مکی» از نویسندگان تاریخنگاری این دوره نوشته شده است. این منبع مهم، تاریخ بیست ساله قدرت و سلطنت رضاشاه را دربرمی گیرد و نقل قولهای متفاوت و بعضاً متضاد آن با اطلاعات شخصی نویسنده، ارزش و اعتبار کتاب را بالا برده است. به علت اهمیت این منبع و وسعت اطلاعات آن، بررسی دوره رضاشاه بدون استفاده از این منبع مشکل و بسیار دشوار است.

تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران

بهار در تحریر و ارائه این کتاب دوجلدی خود از توانایی ادبی خویش با بکار بردن اشعار و اصطلاحات ادبی، اثری بی نظیر و جذاب برجای نهاده است. ایراد و یا نقص عمده وی در این اثر مهم و مشهور این است که وی در خلق آن شدیداً تحت تأثیر افکار و عقاید ضد پهلوی خویش است. بهار که خود سال ها عضو احزاب فعال دموکرات و اصلاح طلب بوده است با عقیده حفظ اصول مشروطیت با روش های رضاخان در دوران وزارت جنگ و ریاست الوزرائی مخالفت می کرد، به طوری که این مخالفت در جریان خلع قاجار به اوج خود رسید. بنابراین چنانچه می بینیم وی در نوشتن مباحث مربوط به دوره بعد از کودتا و رضاخان، شدیداً تحت تأثیر این ایده می باشد. ولی با وجود این کتاب حاوی مطالب و اطلاعاتی است که به جرأت می توان گفت که در هیچ منبع دیگری ذکر نشده است.

در جای جای این کتاب به فضای خفقان و استبداد دوره رضاشاه اشاره شده است و همچنین در مورد بسیاری از افراد مورد بحث در این پژوهش به صورت گذرا و گاه مبسوط بحث شده است، به همین دلیل در این کتاب از منابع پرکاربرد در این پژوهش است.

خاطرات و خطرات

این کتاب با نام کامل توشه ای از تاریخ شش پادشاه و گوشه ای از زندگی من نوشته مهدیقلی خان هدایت معروف به مخبر السلطنه هدایت می باشد. این اثر پیش از آن که کتابی درباره زندگی مخبرالسلطنه

باشد، تاریخ سیاسی معاصر ایران است. هدایت در نگارش این کتاب از سبک بینابینی (بین سبک قدیم و جدید) با استفاده از جملات کوتاه و رسا، تشبیه، شعر، آیه، کنایه و استعاره در بیان اندیشه های محافظه کارانه خود کوشیده است.

مخبرالسلطنه هدایت این اثر خود را در دوران بعد از سقوط در سال ۱۳۲۶ به رشته تحریر در آورده و از زاویه انتقادی به مبحث دوره پهلوی پرداخته است، این در حالی است که وی حدود شش سال به عنوان نخست وزیر در این دوره مشغول کار بوده است. همچنین هدایت به راحتی از کنار حوادث و وقایعی که انگشت اتهام به سوی او نشانه رفته است می گذزد و یا در ارائه مطالبی که بار سیاسی حساسی دارد با استفاده از کلمات مبهم از کنار آن عبور می کند. اما با تمام این تفاسیر می توان این اثر را در ردیف منابع مهم این دوره و دوره قبل از آن قرار داد و از آنجا که وی در پست های مهمی همچون والیگری آذربایجان و خراسان و ریاست الوزرائی و وزارت های دیگر بوده، لذا در بیان مطالب خود به منابع دولتی و طبقه بندی شده دسترسی داشته و این عامل به محتوای کتاب وی اعتبار خاصی می بخشد.

ج) مطبوعات و جراید

برخلاف دوره های مختلف از مشروطه تا آغاز پهلوی اول که مطبوعات در اوج فعالیت خود بودند، در دوره سلطنت رضاشاه فعالیت مطبوعات با رکود مواجه شد. نشریات و روزنامه های این دوره چنان سانسور و تحت کنترل نظمی درآمدند که عملاً روزنامه ها و نشریات این دوره به منزله بلندگویی برای تبلیغات دولتی درآمدند.

اما این باعث نمی شود که ما نشریات این دوره را فاقد ارزش تحقیقی بدانیم، بلکه برعکس غور و بررسی مطبوعات این دوره ما را با حقایق زیادی روبرو می کند، در این پژوهش هم سعی شده از مطبوعات در حیطه موضوع مورد بحث استفاده شود.

د) خاطرات

خاطرات در بررسی های تاریخی جزء منابع دست اول محسوب می شوند که هیچ پژوهشگری نمی تواند خود را بی نیاز از آنها بداند. در این پژوهش هم از این منابع ارزشمند تاریخی استفاده شده است. از جمله:

خاطرات نخستین سپهبد ایران، احمد امیر احمدی، به کوشش غلامحسین زرگری نژاد، تهران، موسسه پژوهش و اطلاعات فرهنگی، ۱۳۷۳. خاطرات سردار اسعد، به کوشش ایرج افشار، تهران، اساطیر، ۱۳۷۲ و ...

ه) متون و منابع ادبی

از آنجا که برخی از شخصیت های مورد بحث در این پژوهش از میان شاعران و نویسندگان زمان خود بوده اند لاجرم برای شناخت شخصیت و طرز فکر این افراد، متون و منابع ادبی که توسط این افراد نگاشته شده است یا توسط دیگران و درمورد اشخاص مزبور به رشته تحریر درآمده است، مورد مطالعه و استفاده قرار گرفته است. از جمله:

کلیات مصور میرزاده عشقی، به کوشش علی اکبر مشیر سلیمی، امیر کبیر، ۱۳۵۰ و دیوان فرخی یزدی (غزلیات و قصاید و قطعات و رباعیات و فتحنامه با تصحیح و مقدمه حسین مکی در شرح احوال شاعر)، امیر کبیر، تهران، ۱۳۶۳ و ...

فصل اول

تمهیدات نظری و تاریخی